

Ярина ГАЄЦЬКА-КОЛОТИЛО,
доцент кафедри
господарсько-правових дисциплін
юридичного факультету
Навчально-наукового інституту права,
психології та економіки
Львівського державного університету
внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

А СУДДІ ХТО?

Не будучи причетною до суддівського товариства, все ж як правника-науковця мене не можуть не цікавити тонкощі та проблеми суддівської професії. Професії, яка фактично є квінтесенцією юридичної професії, оскільки вершити правосуддя – місія обраних, гідних, яку, крім Всевишнього, доручено лише суддям. Цю функцію суду чітко визначено Конституцією України, ст. 124 якої зазначає, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Тим не менш спонуканням до написання статті були не стільки наукові інтереси, скільки прочитані рядки повісті Івана Франка «Перехресні стежки»¹. Автором блискуче, реалістично описуються події на межі XIX–XX століть й через образ, думки, погляди молодого адвоката дуже яскраво змальовується реальний стан суспільства, а в ньому – і тогочасного суддівства. Сам Іван Франко вказує на типовість описаних ним ситуацій, відносин тощо: «... образ «малого суду», який бачив Євгеній у Гумницьках, – не виїмок, а тип». Однак іноді складається враження, що цей образ, тип перекочував й у XX і навіть у XXI століття, якимось перевтілювався, осучаснився, проте суть залишилась та сама.

Іван Франко вказує на причини і умови, чому саме так працює система судівництва. «На се складається багато причин: і само бюрократизування судівництва, що заставляє людей з найменшою дрібницею волочитися по судах, і величезне число справ, які мусить залагоджувати один суддя,

¹ Франко І.Я. Перехресні стежки. – К.: Дніпро, 1983. – С. 188–189.

і які навіть найздібнішого і найсумліннішого чоловіка з часом доводять до байдужості і отупіння; ... І вкінці, сама тісна та невисока освіта наших суддів, прокураторів та адвокатів, оте нещасне «Brotstudium»¹, що не дає такому функціонерові нічогосінько, крім знання параграфів, не торкаючи ані психології, ані суспільних відносин, ані історії, ані етики, присипляючи ще в університеті його душу і серце і випускаючи його в світ машиною, яка й працює так, як її ведуть переможні обставини». І на цьому саме тлі контрастує: «Якою ж іронією супроти сього бриніли в Євгенієвих ухах пишні фрази про незалежність судівництва, про непідкупність суддів, про строгу легальність їх поступування і про високе почуття справедливості різних пресвітлих трибуналів, до якого так часто в своїх промовах люблять відкликатися адвокати. ... Адже важніші слідства роблять скрізь по Галичині по вказівках прокуратора, а через нього звичайно по вказівках політичної власті»².

Таким чином, Іван Франко окреслив коло проблем, які досі залишаються актуальними для нас. А це – і проблеми добору кадрів для судів, забезпечення незалежності суду і суддів та багато інших.

Повертаючись до нашого вступу, вважаю за необхідне наголосити, що суддівська професія завжди була елітарною, тому до суддів завжди висувались і в подальшому мають висуватися підвищені вимоги не лише щодо їх професійних знань, а насамперед щодо моральних і психологічних якостей, на чому зрештою акцентував Іван Франко. На жаль, законодавство України ставить вимоги переважно професійного характеру щодо суддів, а також їхніх вікових і соціально-статусних ознак. Загалом це відповідає і міжнародним документам, зокрема Європейській хартії про закон «Про статус суддів», прийнятій Радою Європи у 1998 р.³

Закон України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» максимально врахував вимоги Хартії щодо порядку призначення на посаду судді, як такого, що обирається вперше, так і судді, що обирається на посаду безстроково, зокрема й вимоги щодо органу, уповноваженого брати участь у відборі та призначенні судді на посаду, підвищенні по службі або припиненні його повноважень, органу, що незалежний від виконавчої та законодавчої влади, у складі якого щонайменше половина членів – судді, обрані їх колегами, і в якому було б гарантовано якнайширше представництво суддівського корпусу (пункт 1.3 Хартії).

Процедура обрання суддів в Україні, передбачена чинним законодавством, є поетапною, що дозволяє повною мірою виявити рівень професійних знань та навичок претендентів. При цьому основний тягар щодо забезпечення проходження основних етапів процедури обрання суддів покладається на Вищу кваліфікаційну комісію суддів (ВККС) України, тобто той самий орган,

¹ Наука для хліба (нім.)

² Франко І.Я. Вказ. праця. – С. 189.

³ Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236

про який ідеться у п. 1.3 Європейської хартії про закон «Про статус суддів». Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» ВККС здійснює інформативне забезпечення, прийняття і перевірку документів, поданих кандидатами на посаду судді, щодо їх відповідності вимогам, установленим до кандидата на посаду судді, спецперевірку в порядку, визначеному законом; прийняття іспиту на виявлення рівня загальних теоретичних знань у галузі права; направляє кандидатів, які успішно склали іспит та пройшли необхідні перевірки, для проходження спеціальної підготовки; здійснює допуск кандидатів, які успішно пройшли спеціальну підготовку, до складення кваліфікаційного іспиту перед нею; визначає рейтинг кандидатів на посаду судді за результатами складення кваліфікаційного іспиту; у разі відкриття вакантних посад суддів оголошує конкурс на заміщення таких посад серед кандидатів, які перебувають у резерві, й залежно від їхньої рейтинговості здійснює добір та вносить рекомендації Вищій раді юстиції про призначення кандидата на посаду судді. Щодо суддів, строк повноважень яких закінчився, Вища кваліфікаційна комісія суддів України на підставі заяви судді може рекомендувати його для обрання Верховною Радою України на посаду судді безстроково, якщо відсутні визначені законом обставини, що перешкоджають цьому. Крім власне добору суддів, Вища кваліфікаційна комісія України наділена повноваженнями щодо здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів першої та апеляційної інстанцій.

Безсумнівно, і це підтверджується висновками експертів Венеціанської комісії, які аналізували зміст Закону України «Про судоустрій і статус суддів», створення і діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідає міжнародним стандартам. Проте є і певні застереження, які базуються на рекомендаціях Європейської хартії про закон «Про статус суддів». Згідно з пунктом 1.3 Хартії передбачено отримання думки органу, незалежного від виконавчої та законодавчої влади, коли необхідно прийняти рішення щодо добору, розстановки чи призначення суддів, їх просування по службі чи припинення їх пересування на посаді. Текст цього положення Хартії також надає можливість такому незалежному органу втручатися в процедуру призначення або шляхом висловлення відвертої думки, офіційного висновку, пропозиції, або шляхом фактичного прийняття рішення¹. Формально це у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» дотримується. Згідно з ч. 1 ст. 90 Закону Вища кваліфікаційна комісія суддів України є постійно діючим органом у системі судоустрою України. Проте постає питання про членство, участь в цьому незалежному органі. Хартією щодо цього передбачається, що принаймні половина членів цього органу мають бути судді, обрані такими самими суддями, що означає прагнення не допустити, щоб судді були в меншості в цьому незалежному органі, і водночас не вимагається, аби їх була більшість. З огляду на різноманітні філософські концепції та дебати

¹ Пояснювальна записка до Європейської хартії про статус суддів. Модельний кодекс від 10 липня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a46

в європейських державах вимога, щоб суддів було мінімум 50%, виявилася здатною забезпечити достатньо високий рівень гарантій, водночас поважаючи інші принципові міркування, що превалюють в різних національних системах. Хартія наголошує, що судді, які є членами цього незалежного органу, мають обиратися суддями на таких підставах, щоб необхідна незалежність цього органу виключала можливість обрання або призначення його членів політичним органом, що належить до виконавчої або законодавчої влади. Від суддів, що входять до складу цього незалежного органу, очікується, що вони мають утримуватися від прагнення досягти прихильності політичних партій чи органів, які самі призначаються чи обираються цими партіями або через ці партії¹.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» урахував положення Хартії щодо кількісних критеріїв представництва суддів у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України (6 осіб з 11, тобто більше 50%). Крім того, 2 особи призначаються з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ; одна особа призначається Міністром юстиції України; одна особа призначається Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини ще одна – Головою Державної судової адміністрації України. Варто звернути увагу, що з боку виконавчої влади делегування у члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України забезпечено (1 кандидатуру призначає Міністр юстиції), законодавча ж гілка влади чомусь проігнорована. Хоча, як видається, оскільки створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України на постійній основі переслідувало насамперед мету формування, добору корпусу професійних суддів, то відповідно, крім суддів, у Комісії повинні були б бути ширше представлені вищі юридичні навчальні заклади, які готують правників і відповідно можуть оцінити рівень знань і підготовки кандидатів у судді. Натомість викликає сумніви доцільність призначення членів ВККС Міністром юстиції та Головою Державної судової адміністрації України. В першому випадку це можна розцінювати як вплив виконавчої влади на добір суддів. В другому випадку, враховуючи основні завдання Державної судової адміністрації – здійснення організаційного забезпечення діяльності органів судової влади з метою створення належних умов функціонування судів і діяльності суддів, просто недоцільно включати представника до ВККС від цього органу.

Як зазначається у Пояснювальній записці до Європейської хартії про статус суддів, метою Хартії є визначення змісту будь-якого закону про статус суддів, ґрунтуючись на завданнях, що мають бути досягнуті: забезпечити компетентність, незалежність та неупередженість, яких громадськість має право очікувати від судів та суддів, яким довірено захист їхніх прав. Таким чином, закон не є самоціллю, а скоріше – засобом досягнення того, щоб особи, чий права мають захищатися судами і суддями, мали необхідні гарантії ефективності такого захисту.

¹ Там само.

Такі гарантії прав осіб забезпечуються компетентністю суддів, їх незалежністю та неупередженістю. Компетентність суддів тісно пов'язана із професійністю. І той професійний добір суддів, який передбачений українським законодавством, дає можливість досягти мети – формування професійного компетентного суду. Водночас, як зазначає В. Бігун, загальноприйнятою прогресивною світовою практикою є встановлення стандартів професійної етики, обов'язкових при здійсненні професійної діяльності. Це стосується і правників. Так, у США для захисту правосуддя і громадськості не тільки від некомпетентних, а й від «неетичних» майбутніх юристів запроваджено серйозні етичні вимоги як до правників, так і до кандидатів у правники. Натомість в Україні існують тільки певні вимоги щодо окремих юридичних професій. Втім, характерною ознакою таких вимог є те, що вони поширюються на діяльність правника вже після набуття ним статусу адвоката, судді тощо¹.

Посилаючись на § 2 Викладу права, яким регламентується діяльність правників (третья редакція, 2000 р.), В. Бігун зазначає, що в США для того, щоб стати правником та отримати право на заняття «практикою права», майбутній правник має відповідати вимогам юрисдикції щодо таких аспектів, як освіта, компетентність, що демонструється успішним складанням кваліфікаційного правничого іспиту, та особисті якості (character). При цьому автор наголошує, що тут йдеться саме про характер, порядність кандидата, а не лише про його знання етичних правил професійної етики, що зазвичай також перевіряються при складанні спеціального іспиту – Multistage Professional Responsibility Examination².

Таким чином, визначення професійної придатності осіб – претендентів на посаду судді не може вважатися повним. Це – лише мінімальна компетентність. Відтак, доцільно скористатися зарубіжним досвідом з тим, щоб убезпечити суспільство від суддів на кшталт судді Страхоцького, образ якого наводиться Іваном Франком: «Той мертвий шаблон, та ремісницька буденність вимірювання справедливості, повна зневага до провідних ідей законодавства і панування мертвої букви, та ще в сполученні з повною безцеремонністю людей, отупілих або й зовсім хорих духом, – тут доведені були до справжньої карикатури на всяке судівництво. До якої байдужості на закон і на людську кривду треба було дійти, щоб не тільки видавати подібні вироки, як їх видає Страхоцький, але толерувати їх! Ну та Страхоцький – напівідіот, йому й не диво. Але що ж ті, що, знаючи його, вислали його сюди «на вислугу»?»³.

Особлива роль суду і суддів, статусність й елітарність цієї професії підкреслює і той факт, що судова влада є самостійною, незалежною владою, діяльність якої визначається і регулюється виключно Конституцією і за-

¹ Бігун В. С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. – К.: Видавнича організація «Юстиніан», 2006. – С. 132.

² Там само.

³ Франко І. Я. Вказ. праця. – С. 188.

конами України. Саме через ефективну діяльність судової влади забезпечується формування правової держави. Судова влада є «лакмусовим папірцем» суспільно-політичного життя держави і всього суспільства. В жодному разі судова влада не може використовуватися як інструмент політичної боротьби. У процесі демократизації суспільства судова політика не повинна мати інших орієнтирів, крім права, тобто впроваджувати в життя політику, висловлену в законі, забезпечувати правові форми в установленому законом порядку¹. Для цього судді мають бути незалежними у здійсненні правосуддя. Незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею. Для цього Іван Франко дає нам і рецепт: «... Розділ між судівництвом і адміністрацією – перша основа справді незалежного судівництва»,... «се ідеал, до якого нам дуже далеко»², але до цього ми повинні прагнути. І першим кроком у цьому є забезпечення добору професійних і морально гідних суддів органом, який незалежний від виконавчої і законодавчої влади. А далі повинні бути інші кроки – реальне втілення у практику роз'яснень постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади»³. Бо це – не настанови на майбутнє. Це – нагальна потреба сьогодення, реалізація вибору європейськості Української держави.

¹ Кобликов А.С. Судебная политика и способы ее реализации // Советское государство и право. – 1991. – № 6. – С. 72.

² Франко І.Я. Вказ. праця. – С. 189.

³ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>